

Restauratieprin

HOEWEL MEN HET RESTAUREREN VAN EEN TUIN, PARK OF LANDGOED NIET IN REGELS KAN VASTLEGGEN, KUNNEN ER TOCH ALGEMENE PRINCIPES OP WORDEN TOEGEPAST. TOT DUSVER ZIJN DIE BIJ MIJN WETEN NAUWELIJKS GEFORMULEERD. IN DIT ARTIKEL WORDT EEN POGING DAARTOE GEDAAN.

In Nederland bestaan meer dan duizend historische tuinen, parken en landgoederen. Ook zijn er begraafplaatsen die als historisch park aandacht verdienen. Dat lijkt inmiddels logisch, maar een vijftien jaar geleden was dat nog helemaal geen vanzelfsprekende zaak. Historische parken en landgoederen werden toen nog dikwijls zuiver als natuurgebied beheerd of primair gebruikt voor bosbouw of recreatie. Door onwetendheid raakten vele historische belangrijke parken en landgoederen in verval, al werden ze beheerd. In dit artikel worden restauratieprincipes besproken en de criteria die mede helpen om tussen de verschillende mogelijkheden te kiezen.

Sinds zo'n twintig jaar leeft in Nederland het debat over de wijze waarop historische tuinen en parken kunnen worden gerestaureerd. De vraag of ze wel móeten worden gerestaureerd, wordt steeds minder gesteld. Waarom gingen ze verloren? Wat kost onderhoud? Is het wel de

moeite waard ze te reconstrueren? Hoeveel bezoekers verwacht men voor de vernieuwde, oude tuin? Zijn er niet al veel meer van dezelfde stijl? Waarom is dit park zo uniek? Uniek zijn ze uiteindelijk allemaal.

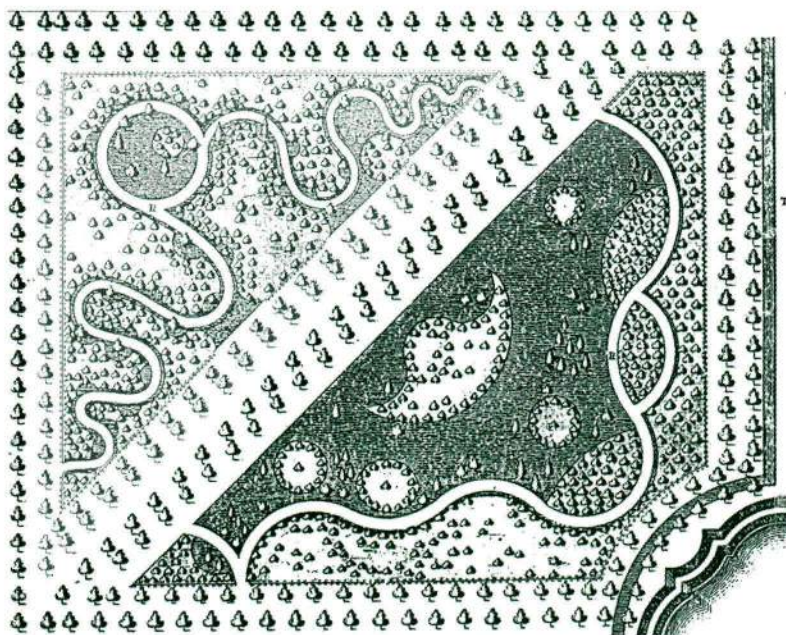
Inmiddels zijn velen in de weer om tuinen te redden, te restaureren en zelfs te reconstrueren. Symposia, tijdschriftartikelen, de nota Belvédère, op meerdere fronten is de ontwikkeling van een restauratiefilosofie voor historische tuinen in volle gang. Naast een visie op beleid zijn ook voor bijvoorbeeld opdrachtgevers richtlijnen nodig om inzicht te geven in de voornaamste principes die aan een restauratieplan ten grondslag liggen. Een opdrachtgever die kennis van zaken heeft, betekent een belangrijke bijdrage aan het slagen van een restauratieproject.

'Restaureren' is volgens de 'dikke Van Dale', 'herstel, in de vroegere staat brengen van gebouwen, kunstwerken en dergelijke'. Maar zo eenvoudig als het beschreven staat in het woordenboek, is het niet. Elke periode heeft zijn specifieke opvattingen over restauratie en koppelt daaraan uitgangspunten voor herstel. Behoud, restauratie, renovatie en reconstructie zijn steeds onderdelen van het begrip restauratie. Maar de accenten zijn in de loop der tijden steeds anders gelegd. In dit artikel gaat het over onderhoud en beheer én het handhaven van historische elementen.

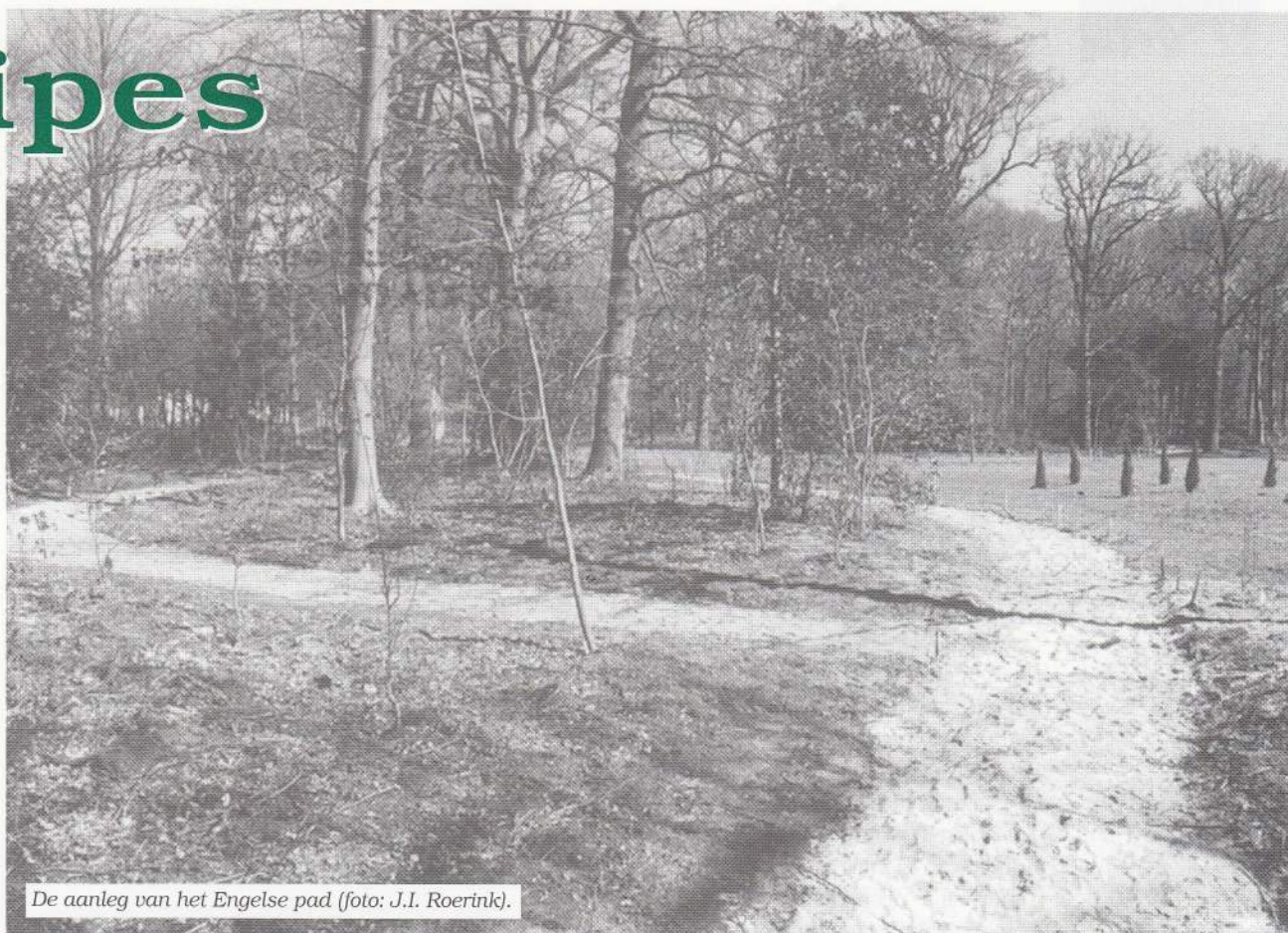
Restaureren is niet...

Restaureren is geen kwestie van denken aan een statische toestand, maar het begeleiden van een voortdurend proces, dat op een gegeven moment een grote impuls krijgt door een restauratie. In tuinen en parken speelt het proces van groei, hoogtepunt en verval een voortdurende rol. Het begeleiden van dat proces, zodat er zoveel mogelijk mooie plekken in

Een onderdeel van de restauratie van de tuin van Beeckestijn: het Engelse pad (rechtterdriehoek).

cipes

De aanleg van het Engelse pad (foto: J.I. Roerink).

Het inplanten van de haag langs het Engelse pad (foto: J.I. Roetink).

De bouw van Schönbrunn, een voormalig lustslot in Wenen, begon in 1695. Dit van oorsprong barokke paleis werd tijdens de regeringsperiode van Maria Theresia in vroeg-classicistische stijl voltooid. Bij de restauratie van het park werd ook de volière onder handen genomen.

een park te vinden zijn, is werk dat aandacht, voorstellingsvermogen en zorg vereist. Restauratie is ook niet vast te leggen in regels (elk park is anders), een recept voor restauratie is evenmin te geven. Toch kan men bij het ontwikkelen van restauratieplannen voor historisch parken, tuinen en begraafplaatsen wel een aantal restauratieprincipes hanteren. Restaureren is meestal geen kwestie van terug restaureren naar een verdwenen periode. De discussie welke periode dat dan zou moeten zijn, is een huiskamerdiscussie. In het terrein liggen de historische gegevens die primair zelf vertellen hoe die behouden of gerestaureerd dienen te worden.

Historische elementen kunnen alles zijn, wat ouder is dan vijftig jaar en dus volgens de Monumentenwet voor bescherming in aanmerking kan komen. Een selectie van wat bewust of onbewust is ontstaan en kennis van het relatieve belang van de onderdelen, is een vereiste. Daarvoor is historisch onderzoek noodzakelijk, waarbij de verschillende elementen in het terrein worden gekenmerkt naar hun periode van aanleg of verjonging. Wanneer je kijkt naar de paden, bomen, perken en gebouwde elementen kun je je afvragen wanneer

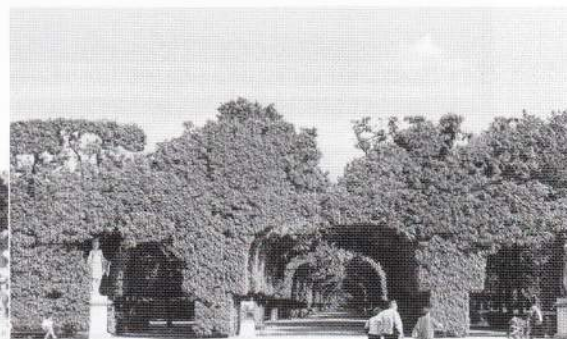
ze zijn aangelegd of dat ze later zijn toegevoegd. Moeilijk maar nuttig is het te proberen kaarten te maken van aanwezige en verdwenen elementen per periode. Daarmee kun je een voorstelling proberen te maken van hoe de situatie was en hoe die vervolgens weer is veranderd (zie raam 1). Pas als men het terrein kent als zijn broekzak en van alle elementen de reden en tijd van aanleg kent, weet men ook wat onwillekeurig in het ontwerp is geslopen, of bomen werden aangevuld door de natuur of bewust geplant, maar met hele andere uitgangspunten dan die van de parkaanleg, zoals bosbouw, jacht of natuurbouw (zie raam 2).

'Niet iedere historische tuin is een Rembrandt'

Vervolgens kan men onderzoeken wat het relatieve belang is van de tuin die misschien gaat worden gerestaureerd. Niet elke tuin was zo spectaculair of uniek dat hij nu zeker gerestaureerd moet worden. Afhankelijk van het relatieve belang ten opzichte van andere tuinen

Bomen van verschillende leeftijden in het lindenbosket.

De lindelaan in het park van Schönbrunn ligt dwars op de hoofdas. De bomen zijn gesnoeid tot hagen.

Tussen de oude linden worden jonge bomen geplant: de gaten worden gevuld.

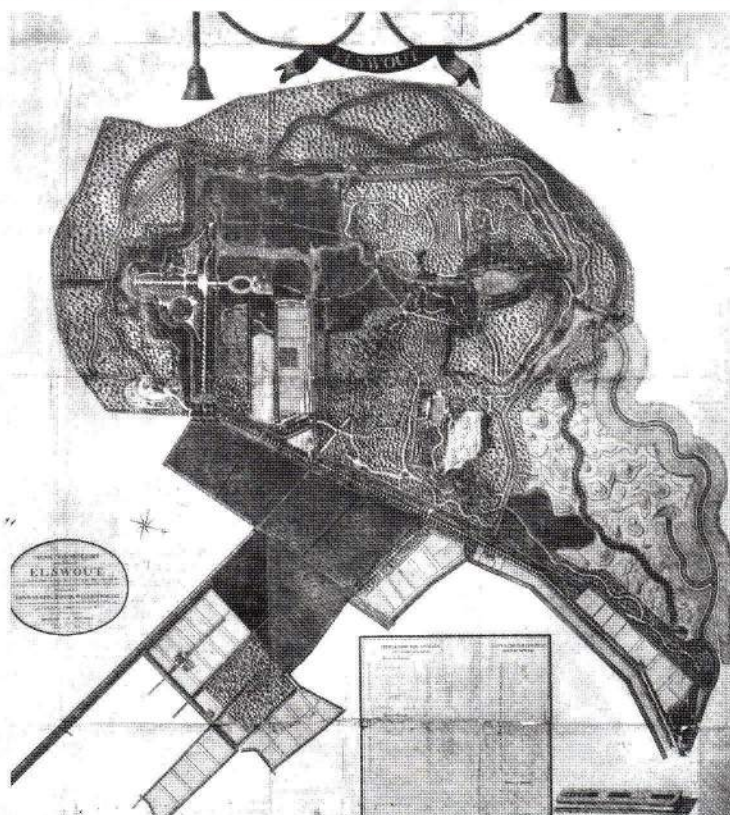
Een haag van verschillende bomen omzoomt het lindenbosket in Schönbrunn.

Raam 1

Meestal werd water slingerend gemaakt, waar al een rechte sloot of gracht lag. Ook een slingerpad wordt dikwijls voor een deel over het oude rechte pad gelegd. Elswout had verschillende rechte zandvaarten die slingerend werden gemaakt volgens de normen van de vroege landschapsstijl omstreeks 1780. Waar de rechte vaarten verder van huis lagen, werd volstaan met het verleggen van het pad dat er langs loopt.

Op de Aalshorst is nog zichtbaar hoe het 'grand canal' in de as van het huis met wat slingers tot een indertijd modern park werd omgetoverd.

De rechte zandvaarten van Elswout werden slingerend gemaakt (raam 1).

in de Nederlandse tuinhistorie en ten opzichte van die in het buitenland, kan het primaire, cultuurhistorische, doel van de tuin worden vastgesteld. Is het park van belang voor behoud en kennis van de tuinhistorie? Krijgt het historische park een museale functie, wordt het een stijltuin als een stijlkamer in een museum (Beeckestijn) of mogen er allerlei eigentijdse elementen aan worden toegevoegd? Heeft het landgoed van oudsher al gefunctioneerd als recreatiepark (Rosendaal Velp, Frankendael Amsterdam) of is het slechts een natuurgebied met geschiedenis?

Restauratieprincipes

De basis van de restauratieprincipes waarop alle volgende stelregels zijn gebouwd is:

1) zo min mogelijk ingrijpen, wel onderhouden. De mooiste parken zijn de parken die evenwichtig zijn gegroeid, steeds onderhouden en geen tijd van ernstig verval hebben gekend of dat verval alweer ver achter zich hebben liggen. Schönbrunn bij Wenen is daarvan een voorbeeld. De oude bosketten van linden en de hoge hagen van vele boomsoorten door elkaar, geven de indruk dat ze voortdurend zijn geknipt en de gaten zijn ingevuld met nieuwe bomen die weer mee gesnoeid worden in de hagen. De continuïteit van de geschiedenis is er tastbaar aanwezig. Tussen de oude linden van de bosketten zijn jonge

bomen geplant, nu van diverse leeftijden. De jonge bomen zorgen ervoor dat de vorm gehandhaafd blijft. Dankzij de oude bomen blijft de gevoelswaarde in het park aanwezig; tevens de holle bomen met vleermuizen, vogelnesten, insecten en paddestoelen. Als voortdurend wordt onderhouden, op kleine schaal gerestaureerd, wordt voorkomen dat hele structuren verdwijnen en in één keer moeten worden vervangen.

Uit dit basisprincipe volgt onmiddellijk dat alle aanwezige historische elementen blijven gehandhaafd. Dit houdt bijvoorbeeld in dat oude, minder vitale bomen, die beeldbepalend zijn, pas vervangen mogen worden door jonge exemplaren van de oorspronkelijke soort als de oude dood of gevaarlijk zijn. Het zou mooi zijn als het oorspronkelijke bomenbestand in de loop van vele jaren kan worden verjongd, zodat een gevarieerde leeftijdsopbouw ont-

Raam 2

Voor de jacht werd in landgoederen dikwijls taxus geplant, waar fazanten en andere vogels graag in overnachten. Om vogels een rustige omgeving te bieden en om zelf minder zichtbaar te zijn, worden wel schermen van wilgen langs het water gezet. Of een rij wilgen wordt in een weiland zo geplaatst dat de ruimte erachter onzichtbaar is, landschappelijk geen fraai gezicht.

staat. Gevarieerde leeftijdsopbouw met relatief veel oude bomen levert meer natuur, meer te ontdekken en meer beleving op. De oude boom vertegenwoordigt de historie, de aanwezigheid van de eeuwen. De jonge bomen daarentegen zorgen voor de continuïteit van het historische beeld. Die continuïteit is onderdeel van de lange geschiedenis die heeft gemaakt dat een plek ook historisch aanvoelt.

Spreken over gevoel als het gaat om restaureren, dat gebeurt zelden. Maar die gevoelswaarden die mensen gehecht doen zijn aan een oude plek, dikwijls de rust die ervan uitgaat, staat in schrill contrast tot alles overhoop halen om maar een zo getrouw mogelijke restauratie, veeleer een reconstructie, te kunnen maken.

2) Maar in het geval dat handhaven onmogelijk is komt men op restauratie. Wanneer bestaande waardevolle elementen het terugbrengen van andere elementen verhinderen, wordt daar voorlopig vanaf gezien. Een voorbeeld ter verduidelijking. In park Frankendael in Amsterdam zouden, als het historische park te rigide zou worden hersteld, mooie oude bomen die uit een latere tijd dateren moeten worden verwijderd. Dit betekent dat het park beroofd zou worden van een belangrijk deel van het bomenbestand. Daarmee zou het terrein pas voor de volgende generatie wandelaars weer een parkfunctie hebben.

Herstel van belangrijke structuren, of van de hoofdstructuur, die verloren is gegaan is een telkens weerkerende stelregel. Daar is iedereen het over eens. De details zouden dan van minder betekenis zijn. Ook wel worden die met een moderne oplossing ingevuld. Een voorbeeld is Herrenhausen in Hannover. Daar ligt achter het paleis een grote oude tuin die mooi is, maar toch niet historisch aanvoelt. Watertuinen zijn er nieuw ingelegd en de fraaie rijen blokvormig gesnoeide linden zijn volgens moderne ideeën geplant, mooi maar hier misplaatst, omdat een leek denkt dat ze het vroeger ook zo deden. Vermenging van oude en nieuwe ontwerpideeën kan tot verwarring leiden wanneer niet duidelijk zichtbaar is, wat oud, wat nieuw is. Wat dat betreft kunnen we een voorbeeld nemen aan enkele parken in de Verenigde Staten, helaas net niet aan de tuin van het Dumbarton Oaks Institute met de grootste tuinhistorische bibliotheek. De tuin werd aangelegd tussen 1921 en 1941, een verzameling van tuinen, geïnspireerd op verschillende historische perioden. Deze tuin wordt

gerestaureerd en het onderhoud ervan is naar moderne maatstaven. Veel meer op historische basis is het beheer van Monticello, het park van president Jefferson te Charlottesville, Virginia. Daar heeft men het ideaal om het beheer te tonen zoals dat omstreeks het einde van de achttiende eeuw werd gevoerd. Alleen de slaven hoeven niet terug te keren, maar de uitleg wat hun werk was en hoe ze woonden, blijft niet achterwege. Monticello had meer dan 250 soorten groenten en kruiden, een collectie, waarvan men de historische variëteiten tracht te achterhalen.

Ook in Zweden op het landgoed van Linnaeus heeft men een dergelijk ideaal. Dat landgoed heb ik echter nooit gezien. Mijn waardering voor het Amerikaanse beheer van tuinen wordt niet alleen ingegeven door mijn voorkeur voor historische tuinen, want de mooiste moderne tuin die ik zag, is Innisfree gardens te Millbrook, New York State. Dit park is omstreeks 1930 door de eigenaren Walter en Marion Beck aangelegd, waarna het na 1960 door Lester Collins, Dean van de Harvard University School of Landscape architecture is vergroot tot het dubbele van de oorspronkelijke oppervlakte.

Nu ik gegevens opzoek over dit grote park rond een meer, leer ik pas dat deze door een beroemde architect werd ontworpen en onderhouden en dat hij Innisfree als zijn belangrijkste werk beschouwde.

Uitgangspunt is herstel van structuren die verloren zijn gegaan.

Meestal is een herstelproject een combinatie van restauratie en reconstructie. Zo bijvoorbeeld op de Ruitenberg bij Doorn, waar het werk het midden houdt tussen restauratie en reconstructie.

3) Reconstructie van de oude situatie is pas een verantwoorde oplossing, wanneer de voorafgaande principes onuitvoerbaar blijken. Reconstructie mag ook, wanneer er vroeger een interessante tuin lag, waar nu weinig meer van zichtbaar is. Dit geldt voor de heraanleg, of misschien wel aanleg voor de eerste maal van een tweetal paden op Beekestijn. Op Clingendael is de huidige voortuin met de tuinmuur uit 1920 niet interessant genoeg om een reconstructie van de historische tuin uit omstreeks 1690 te verhinderen.

4) Renovatie. Als heraanleg van de vroegere situatie niet mogelijk of zinvol meer is, omdat het teruggebrachte element geen functie heeft of niet goed beheerd kan wor-

den, komt men tot renovatie. Waarden toevoegen mag, waarden weghalen mag slechts als daar zeer zwaarwegende redenen voor zijn.

Het maken van een nieuw ontwerp is ook aan te bevelen wanneer een nieuwe aanleg of eigentijdse toevoeging gewenst is. In geval van renovatie zal men dikwijls reconstructie hebben overwogen, maar terzijde geschoven als ongewenst (niet functioneel, te duur, niet te onderhouden of niet uitvoerbaar).

De bovenstaande principes zijn in volgorde samengevat:

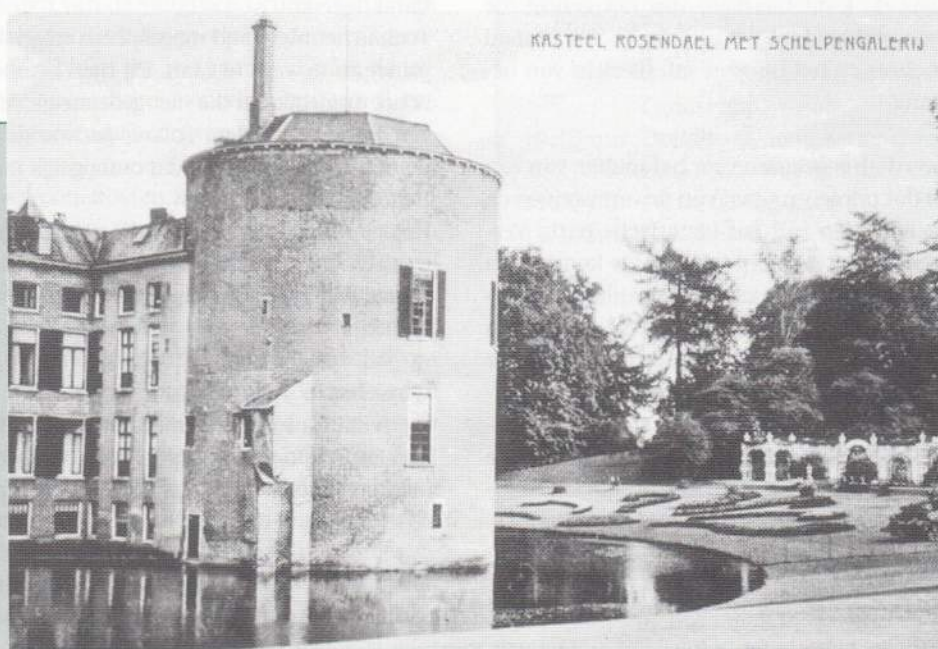
1. onderhouden en aanwezige historische elementen handhaven;

2. minimaal ingrijpen, bijtijds restaureren, eerst restauratiemogelijkheden overwegen, dan pas reconstrueren;
3. reconstructie gaat voor vernieuwen met moderne en/of nieuwe invulling (renovatie);
4. renovatie (nieuw ontwerp) alleen, indien zich geen andere oplossing voordoet.

Een oude ansichtkaart van het kasteel Rosendael.

*Links onder:
Een luchtfoto van het kasteel uit 1928.
Lucia Albers adviseert het bloempatroon te herstellen als onderhoud mogelijk is.*

*Rechts onder:
Zo ziet het park van Kasteel Rosendael er nu uit.*

goed als verdwenen. In het plan dat door Albers Adviezen is voorgesteld, zijn naaldbomen naast ander hout gepland, zodat het wandelen over de paadjes weer verrassingseffecten zal krijgen.

Raam 3

In het park van kasteel Rosendael liggen niet alleen de bedriegtjes en een kettingbrug in het water als spelelementen, maar vroeger was er ook een Zwitserse brug over een diepe kloof. Die kloof is er nog, maar het bijbehorende Zwitserse landschap van naaldbomen en kleine slingerpaadjes is er zo

Bij restauratie zijn bovenstaande principes uitgangspunten op grond waarvan de uiteindelijke beslissing van de restauratie wordt genomen.

- Er wordt dus gekozen voor het maken van een plan dat primair uitgaat van de vereisten en de mogelijkheden van het historische park. Vervolgens wordt getracht tegemoet te komen aan de wensen en eisen van de gebruikers. De gebruikers lijken soms tegenstrijdige wensen en belangen te hebben, maar steeds kan men er bij restauratie naar streven de historische inhoud van het terrein voorop te stellen en de recreatieve activiteiten aan te passen aan de aanwezige historische aspecten.

Handhaven van historische elementen

Restauratie

Zo kan het ook een goede methode zijn om lanen niet in een keer te vervangen maar in delen te vervangen wanneer oude bomen uitvallen. Voorbeelden van het tussen-planten van jonge bomen in oude lanen zijn de eiken- en beukenlanen aan de voorkant van Paleis Het Loo.

Het opnieuw aanleggen van een laan is voor de hand liggend.

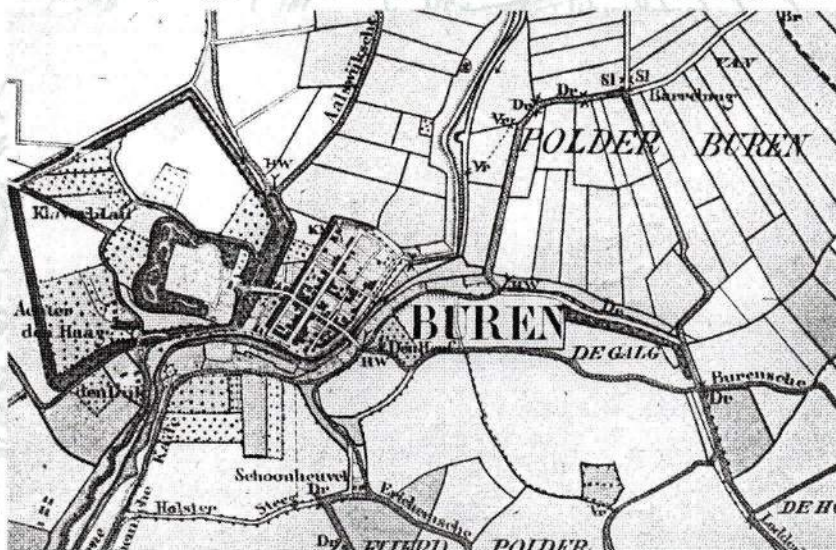
Toch is het niet altijd mogelijk om volgens deze principes te werk te gaan. Bij rijen laanbomen is het duidelijk dat die niet gedeeltelijk vervangen kunnen worden, zolang aanwezige oude bomen aan weerszijden dat onmogelijk maken.

Het planten van een laan die er vroeger niet was, omdat wij graag meer bomen willen de schaal willen verkleinen of meer wandelmogelijkheden wensen.

Bij restauratie is het meestal verstandig zo min mogelijk in te grijpen. Waardevolle elementen verwijderen mag alleen met zeer goede redenen.

In Buren werd in 1630 een stelsel van lanen aangelegd op last van Frederik Hendrik.

In een vijfhoeck liggen de "Nieuwe dreven van de Prins" om het oude kasteelterrein. Deze lanen die vermoedelijk voor de jacht waren bedoeld, werden oorspronkelijk ingeplant met loofbomen, in de 19de eeuw vervangen door walnoten en appelbomen. Deze zijn nu nog grotendeels aanwezig en worden door de Gemeente Buren verzorgd en vervangen. De oorspronkelijke loofbomen spelen geen rol meer, omdat de vruchtbomen voor de beleving van de bevolking inmiddels historisch zijn geworden en zeer worden gewaardeerd. Ecologisch gezien is het natuurlijk ook veel beter zo lang mogelijk de oude bomen te handhaven.

In Buren is de vijfhoek van lanen uit 1630 nu deels ingevuld door een woonwijk.